

Отримано: 16 січня 2020 року

Прорецензовано: 23 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: natalia_gut@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-31-34

Гут Н. В. Авторські ремарки як засіб відображення навколишнього середовища в україномовному та англійському художньому тексті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 31–34.

УДК: [821.111+821.161.2]:[808.1:502]

Гут Наталя Василівна,*кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

АВТОРСЬКІ РЕМАРКИ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНОМОВНОМУ ТА АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Стаття присвячена опису лексико-стилістичних особливостей авторських ремарок як засобу передачі навколишнього середовища художнього твору в українській та англійській мовах. Вказано, що такі конструкції поряд із дієсловами на позначення говоріння, рухів, жестів, мисленнєвого процесу тощо містять інформацію про локацію комунікантів, час доби, окреслюють матеріальний світ навколо тих, хто розмовляє, презентують опис пейзажу як прямо, так і метафоризовано, через запахи, звуки, передаючи емоції та почуття героїв. З'ясовано, що автор за допомогою супровідного контексту стає сполучною ланкою між літературним героєм та реципієнтом тексту, а авторські ремарки як засіб передачі інформації про навколишнє середовище є досить продуктивним засобом творення образів героїв художнього твору.

Ключові слова: авторські ремарки, художній текст, навколишнє середовище, комуніканти, супровідний контекст.

Natalia V. Gut,*Doctor of Philosophy (Philology), Associate Professor of Foreign Languages Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

THE AUTHOR'S WORDS AS MEANS OF SURROUNDING ENVIRONMENT DESCRIPTION IN UKRAINIAN AND ENGLISH LITERARY TEXTS

The article deals with lexical and stylistic features of the author's words including the description of surrounding environment in literary texts of the English and Ukrainian languages. It is stated that together with their descriptive function aimed at conveying the fact of anybody's speech and presenting the speakers themselves, the author's words can acquire different connotations. For the recipient to evaluate the direct speech there is a need to depict the complementary context (mood, gestures, and facial expressions of the speakers) and describe the surrounding environment where the act of speech can occur. It has been studied that in the Ukrainian and English languages such constructions contain not only the verbs to denote speaking, movements, gestures, thought process, etc. but the additional information about the location of the communicators, time of the day, outline the material world around communicating persons. The article defines that the author uses his remarks to introduce description of the landscape both directly and indirectly, through smells and sounds, so as to transmit emotions and feelings of the heroes. However, in most cases the nature is noted to be presented through a metaphorized description in the author's words. The results of the study have shown that the author's remarks including the description of surrounding environment can be a very productive means of creating heroes' images in literary texts of the English and Ukrainian languages.

Key words: the author's remarks, literary text, surrounding environment, communicants, complementary context.

Постановка проблеми. Художній текст трактують як єдність системного та індивідуального, де відображення об'єктивного світу відбувається через призму світогляду його автора. Якщо пряма мова функціонує для якнайповнішого відтворення мови персонажів, а найістотнішою особливістю синтаксичної будови таких структур є їхня насиченість специфічно-художніми елементами мовного вираження експресивних значень і відтінків [8, с. 346], то авторські ремарки покликані в першу чергу зменшити розрив між усною мовою дійових осіб, зафіксованою у художніх текстах, та тією, яка існує в житті. Письменник використовує авторські слова, за допомогою яких «віртуальні елементи мовної системи пов'язуються з дійсністю мовленнєвого спілкування» [1, с. 36]. Засоби мови можуть служити для художнього зображення не тільки сприйнятих зовнішніми органами чуттів матеріальних предметів і явищ в їх фізичних формах, кольорах, звуках, рухах, але й духовного життя людей – їхніх почуттів та переживань. В художньому творі саме у способі поєднання і переплетення різних модальностей, у підпорядкуванні їх єдиній авторській думці проявляється майстерність художника.

Розглядаючи види чужої мови, Г. Солганик вказує, що головна роль у будь-якому стилі належить авторській мові – «частині літературного твору, в якій письменник звертається до читача від свого імені, а не через створених ним персонажів». Саме авторська мова вирішує основні комунікативні, естетичні та інформативні завдання, а елементи чужої мови мають характер «своєрідної інкрустації» [7, с. 108], яка урізноманітнює текст і надає йому тих чи інших стилістичних відтінків.

Формулювання завдання дослідження та матеріал дослідження. Мета цієї статті – описати лексико-стилістичні особливості авторських слів як засобу передачі навколишнього середовища художнього твору в українській та англійській мовах.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Навколишнє середовище трактується нами як «навколишнє щодо людини, групи людей чи суспільства середовище, в якому живуть люди, відбуваються виробничі, соціальні, демографічні, політичні процеси. Характеризується не лише природними показниками (температура, вологість, місткість, мальовничість, придатність для оздоровлення й відпочинку), а й соціально-економічними, демографічними, етнічними та іншими умовами життя і праці» [6, с. 37]. В художніх творах різних мов дослідники такої проблематики (Т. Дятленко, Н. Васильєва, Г. Пасічник, Л. Пилипюк, Ю. Соколовська) характеризують його як стилістично маркований компонент, який бере участь в реалізації різних функцій в залежності від ідейного задуму твору, літературного напрямку, завдань, які ставить перед собою автор твору. Тобто, авторська модальність імпліцитно виявляється навіть у простій констатуючій інформації, пронизує усі частини

художнього твору і може змінюватися залежно від ряду чинників: об'єкта опису, прагматичної установки, індивідуальної манери письменника. Саме авторський погляд, ставлення до описуваного визначає характер твору, особливості викладу матеріалу тощо. З перших і до останніх слів читач опиняється в полоні авторського бачення і світорозуміння. Силою свого таланту письменник переносить читача в реальність іншого виміру. При прямій мові такої функції набувають безпосередньо прислани до неї і пов'язані з нею за змістом та інтонаційно групи слів, що умовно називаються дослідниками ввідними словами автора, супровідним контекстом, авторськими ремарками тощо. Дослідженню таких структур як невід'ємного компонента конструкції із прямою мовою присвячені праці В. Вронської, І. Кучеренка, М. Милих, Д. Розенталя, О. Федорова, Н. Шумилова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. У художньому тексті авторські ремарки насамперед реалізують функцію інформативності, оскільки часто містять вказівку на сам факт мовлення та спосіб промовляння репліки, відтворюють невербальні дії співрозмовників, характеризують внутрішній стан дійових осіб, а також вказують на обставини, за яких відбувається комунікативний акт, таким чином, відіграючи важливу роль у формуванні й розгортанні концептуального змісту оповіді. Побачити героя, про якого мовиться, місцевість, де відбувається дія, – перша з умов, за якої читач перестає бути просто реципієнтом. «На якийсь час ілюзія справжності стає домінуючою в психологічному стані людини і перетворюється у вражаючу художню реальність» [1, с. 46]. В словах автора досліджуваних прозових творів української та англійської мов найчастіше міститься вказівка на розташування в просторі того, хто говорить. Причому, в обох мовах зустрічаємо вказівку на локацію як всередині приміщення (*А стара з печі: – Чого ти там шоригаєшся?* [12, с. 210]; *Покрутились-покрутились по хаті, а тоді тиць мені в руки пакуночок з капустаного листка – та до дверей, та вже з порога: – Спасибі ж вам, побігла я...* [12, с. 39]; *“I think I had better leave her now,” said I to Bessie, who stood on the other side of the bed* [13]; *“I want you to come here,” and seating himself in an arm-chair, he intimated by a gesture that I was to approach and stand before him* [15]), так і назовні («*Мабуть, так створений світ, що людина більше думає про живих, чим про мертвих*», – *гірко роздумував він, стоячи у тихій печалі, одинокий серед цього безлюдного стелю* [10, с. 190]; *“Jane,” he recommenced, as we entered the laurel walk, and slowly strayed down in the direction of the sunk fence and the horse-chestnut, “Thornfield is a pleasant place in summer, is it not?”* [13]). В деяких випадках супровідний контекст може вказувати на локацію особи, яка лише сприймає на слух розмову інших, але сама участі в комунікації не бере: *Коли проходив мимо колгоспної камори, до нього донісся молодий сердитий голос: – Покажи мені квитанцію, і я ніду!* <...> [11, с. 197]. *At a late hour, after I had been in bed some time, I heard the visitors repair to their chambers: I distinguished Mr. Rochester's voice, and heard him say, “This way, Mason; this is your room”* [13].

В художньому творі авторські ремарки використовуються як стилістичний засіб, мета якого – якомога краще розкрити особистості героїв, створити їхні цілісні образи. Така функція може актуалізуватися також в окресленні матеріального середовища, у якому живуть і діють персонажі творів, у створенні так званої предметно-зорової образності [8, с. 347]. Наприклад: – *Живи! – тицькав пальцем перед себе і трохи вгору, широко водив рукою з боку в бік, ніби показував неозорі свої мастності, – і в хаті й поза хатою: ліжко, шафу з одягом, рушники з голубами на стінах, паперові квіти у зеленій пляшці на столі, телевизор, два велосипеди, старий і новий, хлів з коровою і телицею, хлівець з кабаном, колодязь на дві корби...* [12, с. 289]; – *Принеси води, – покрикував він, і Дорошеві видно було у вікно, як Павло пройшов із порожніми відрами до колодязя, вчепився руками за журавель, погнав його вниз, потім легко вихопив із цементових кругів обкуте залізними обручами дерев'яне цебро* [10, с. 127]; *“No need to say good-night, since we sleep in the same chamber,” was the reply, with which she vanished from the drawing-room. We heard Harriet propose to carry her up-stairs. “No need,” was again her answer – “no need, no need,” and her small step toiled wearily up the staircase* [15]; *“Will you walk this way, ma'am?” said the girl; and I followed her across a square hall with high doors all round: she ushered me into a room whose double illumination of fire and candle at first dazzled me, contrasting as it did with the darkness to which my eyes had been for two hours inured; when I could see, however, a cosy and agreeable picture presented itself to my view* [13].

Авторські ремарки рідко містять пряму вказівку на час доби, коли здійснюється розмова: *I was not surprised that, the next morning, the first thing she demanded was, “Where is Mr. Graham?”* [15]. В досліджуваних текстах така інформація (як правило, про вечір, ніч, сутінки) читачеві передається опосередковано: *Джмелік зупинився, почекав, доки до нього підбіжать конвоїри, засміявся, блискаючи зубами в темряві: – Хоч би пукалку із собою яку-небудь узяли, а то втік би – чим переймали б?* [10, с. 181]; – *Пахне, здається селом, – доповідає по хвилі, вдивляючись у пільму* [12, с. 330]; *As I crossed his shadow, thrown long over the garden by the moon, not yet risen high, he said quietly, without turning – “Jane, come and look at this fellow”* [13]. В українській мові зустрічаємо також метафоризований опис світланку: *А як тільки з-за пруга випиналося сонце, біля олійниці тільки й чути було: – Онисію... А бий мене сила божя – забув, як вас по батькові! <...>* [12, с. 227]. Зі супровідних слів і висловів перед читачем ще яскравіше постає зображувана ситуація, в якій може розкриватися типовість поведінки і мови героїв твору, а здатність синонімізувати різноманітні лексичні та граматичні засоби в межах авторських слів дає можливість уникнути лексико-семантичної одноманітності [9, с. 37].

Відтворення об'єктивної реальності може також відбуватися через чезр нюхові та смакові відчуття. Наприклад: – *Павлуша – золото, – погоджувався директор, смакуючи не підгорілим риб'ячим боком* [12, с. 132]; – *Да? Ну, нехай. Сідай, малий! – Солдат простягнув мені кухоль із смердючою пригорілою джурджею і підсунув ще не почату банку тушонки* [12, с. 333]. Вербалізація запахів в авторських ремарках здійснюється номінацією за їхнім джерелом. Наприклад, уточнення певних деталей розмови в українській мові може передаватися через нюхово-зорові сприймання тютюнового диму: – *Слава навіки, – відповіли врізної кількя голосів з густої хмари диму* [11, с. 96]; <...> *Ні, це таки вскочив.. – журився Йонька, жадібно нюхаючи дим від партизанських самокруток. – Ані їсти, ані закурити», – і Йонька відчув себе полоненим* [10, с. 415]. Щоб реалізувати категорію запаху в художньому тексті можуть застосовуватися засоби художньої виразності: – *Куди вас сьогодні? – запитав він і засмердів люлькою так, ніби в хату ввалився цілий табір циган* [10, с. 8].

Автор спонукає читача не тільки побачити змальоване, а ще й почути, «бо саме звуки зі своєю збереженою «природністю» роблять зображуване натуральнішим, реальнішим, а отже, ближчим для сприйняття» [1, с. 48]. Звукової образності він

здатний досягнути і шляхом поєднання у конструкції з прямою мовою дієслівних ремарок відповідної семантики і звуконаслідування, «як засобу звукової виразності, що конкретизує для акустичного сприймання яєсь одне явище, або його ознаку» [4, с. 383]. Виникнення, рух та розповсюдження звуку, який сприймається слуховим апаратом людини, в англійській та в українській мові можуть передаватися по-різному. За допомогою звуку читач може окреслити в уяві межі «закритого простору» («Дзінь-дзінь», – *шалено заблюєся об мурі палацу, об стелю, об паркет, що блищав у світлі кришталевих люстр* [11, с. 378]; “Fire!” rang through the gallery. “Fire!” was repeated, re-echoed, yelled forth <...> [14]), або ж звук виходить за будь-які просторові рамки: *І з Новоселівської вулиці од поля зухвало вибахкувало над кладовищем: – Трах-тах-тах, трах-тах-тах... – Великодній укривав н’ятий свій хлів* [12, с. 171]; *А переходом на горі, що голо височіла за лісом, пролунало, як над порожнечою: – А-га-га-га... [12, с. 61]; “Ca ira!” he cried; and as voices began sounding from the garden, and white dresses fluttering among the trees, he added: “You must withdraw: you must be alone to learn this. Come with me” [15]; “Well, my pupil,” said I, as the ominous sounding gate swung to behind us [14].* Загалом, з цією метою часто використовуються дієслова та іменники, значення яких може передати звукову семантику, або звуконаслідувальні лексеми, які ще більше підсилюють образність зображуваної ситуації.

Аналізуючи лексико-стилістичний концепт “пейзаж”, Г. Пасічник вказує, що опис фрагмента оточуючого нас географічного середовища може мати різні ступені точності в українській та англійській мовах (стандартний, генералізуючий, уточнюючий, спеціально уточнюючий). При зіставленні наведених конкретних визначень з різних мов неминує констатуватися наявність певного мисленнєвого конструкту, який об’єднує ці лексеми, а також специфічна різниця у формі, яка прив’язує ідею до реальності. Так проявляється своєрідність позначення і засобів номінації, унікальна сукупність яких свідчить про особливості менталітету різних народів [5, с. 133].

Однак, досліджувані твори як в українській, так і в англійській мовах однаково багаті на пейзажні замальовки. Пейзажі виступають важливим чинником «гармонії, що існує між космосом людини і макрокосмосом» [2, с. 58]. Лексеми у таких структурах можуть вживатися у прямому функціональному значенні, називаючи об’єкти та явища природи, що підсилює реалістичність описуваних подій: – *The rain beat strongly against the panes, the wind blew tempestuously: “One lies there,” I thought, “who will soon be beyond the war of earthly elements.<...>” [13]. It was a wet night; the rain lashed the panes, and the wind sounded angry and restless – “Poor child!” said Mrs. Bretton from time to time [15],* хоча нерідко реалістичні пейзажі поступаються образнішому опису довкілля.

Оскільки дієслова інших лексико-семантичних груп здатні реалізовувати вторинну семантичну функцію при метафоричному вживанні для позначення почуттєвої сфери людини, то в авторських ремарках просте констатування фактів природи нерідко образніше, оскільки опис навколишнього середовища допомагає краще розкрити душевний стан героїв: *«Ач, який ковалик», – думає, пихкаючи димом, і йде собі далі, до низів, порослих вільшиною, од якої тягне болотом та перемоклим у воді сушняком: тут йому найлегше дихається [12, с. 99]; Пам’ятаєш, Тимку, як ми в оцьому лузі сорок драли? – запитав Федот, показуючи рукою на буйну зелень старих вільшин та осик, що густою стіною стояли понад луговою стежкою [10, с. 215].*

Словесне відтворення *станів природи* за допомогою звукових, зорових та інших образів досягає такої естетичної довершеності, що саме слово сприймається як тотожне відтвореному образу. Воно мовби оживає, сповнюючись тими природними звуками, кольорами і запахами, які зображує [3, с. 170]. Іноді слова автора – це переважно вказівка на те, хто чи що видає звуки. Автор створює переважно персоніфіковані структури, сприймаючи «природу, навколишній світ як живі істоти, які можуть відчувати, говорити, робити щось» [2, с. 59]: *«Куд-ку-да?» – питаються розбуркані кури з горища [12, с. 18]; Прокинувся одуд, теж у пісню встраєв, перебиває хлопців: – У-ду-ду... у-ду-ду... [12, с. 54]; The birds were singing their last strains – “The air was mild, the dew was balm” [13]; And what ailed the chestnut tree? it writhed and groaned; while wind roared in the laurel walk, and came sweeping over us – “We must go in,” said Mr. Rochester: “the weather changes. I could have sat with thee till morning, Jane” [13].* Лексема *говорити* в українській мові підсилюється порівняльною часткою *ніби*: *Веселі горобці поскакують по карнизу, змітаючи лапками сніжок, здивовано зазирають до шиби, ніби говорять: «А що тут у вас робить, люди добрі?» [11, с. 88].*

В обох мовах такі ремарки – це переважно метафоризовані утворення, які не лише «озвучують» простір, а й влучно і сконденсовано його описують: *«Го-ооо-о-о, го-ооо-о-о», – рокотало понад лісами і перекочувалося з краю в край. «А-аа-а-а!» – неслося над білими снігами і злилося з тріскотнявою кулеметів, автоматів, гарматним гулом [10, с. 469]; The stranger, left alone, listens awhile to the muffled snow-wind, the remote, swollen sound of the river, and then he speaks, “It is Christmas Eve,” says he [14].*

Отже, в досліджуваних творах обох мов людина та навколишній світ невіддільні: вони живуть у одній системі, взаємодіють між собою, впливають один на одного. Відчуття запаху, наприклад, можуть відігравати особливу роль: письменник намагається активізувати пам’ять читача. За допомогою слів автора поновлюється ціла картина, а увага зосереджується на якійсь особливості, яка «витає» із підсвідомості читача цілісний образ [1, с. 46-47]: *Іван вліз у вагон, і в груди йому полився живцевий дух сирі модрини, такий міцнющий, такий розкішний, що він усміхнувся й сказав: – Тайга! [12, с. 145].*

Висновки з дослідження та перспективи. У художньо обробленому мовленні крім своєї описово-констатаційної функції – показувати факт чужої мови зі вказівкою на її приналежність тому, хто говорить – авторські ремарки набувають різних конотацій, адже посилюється момент оцінки того, про що йдеться у прямій мові, виникає потреба зафіксувати супровідні явища (настрій, жести, міміку мовця), а також описати навколишнє середовище, в якому відбувається акт мовлення. В українській та англійській мовах такі конструкції поряд із дієсловами на позначення говоріння, рухів, жестів, мисленнєвого процесу тощо містять інформацію про локацію комунікантів, час доби, окреслюють матеріальний світ навколо тих, хто мовляє. Вводячи в слова автора опис пейзажу як прямо, так і опосередковано, через запахи, звук, передаючи емоції та почуття героїв через метафоризований опис природи, автор стає сполучною ланкою між літературним героєм та реципієнтом тексту, оскільки справжній зміст висловлювання можна зрозуміти лише у поєднанні з контекстом, у якому воно існує. Тобто,

авторські ремарки, передаючи інформацію про навколишнє середовище, є досить продуктивним засобом творення образів героїв художнього твору.

Перспективами дослідження можуть стати аналіз та зіставлення особливостей інтерпретації навколишнього середовища в ідіостілях письменників української та зарубіжної літератури.

Література:

1. Аврахов Т. Екзистенція в художньому слові Григора Тютюнника. *Українська мова і література в школі*. 1992. № 9–10. С. 46–48.
2. Демченко І. Психологізація пейзажу як архетип адекватного сприймання художнього твору. *Прийшов, щоб не розлучатися...: на пошану 70-річчя Григора Тютюнника* : науковий збірник / упор. М. Конончук. К.: ТВІМ ІНТЕР, 2005. С. 50–58.
3. Масенко Л. Мовна майстерність Григора Тютюнника. *Прийшов, щоб не розлучатися...: на пошану 70-річчя Григора Тютюнника* : науковий збірник / упор. М. Конончук. К.: ТВІМ ІНТЕР, 2005. С. 167–171.
4. Мацько Л. Стилїстика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько, за ред. Л. І. Мацько. К.: Вища школа, 2003. 462 с.
5. Пасічник Г. Деякі смислові трансформації концепту “пейзаж” в англійських художніх текстах. *Ювілейні Четверті Каразінські читання, присвячені 200-річчю ХНУ: Людина. Мова. Комунікація* : матеріали міжнар. наук. конф. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. С. 212–215.
6. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів / укл. Гончаренко Г. Є., Совгіра С. В. К.: Наук. світ, 2010. 66 с.
7. Солганник Г. Свое и чужое. Стилїстика текста: учеб. пособие М.: Флінта, Наука, 1997. С. 108–121.
8. Черданченко І. Пряма мова та інші способи індивідуалізації мови в контексті. *Нариси з загальної стилїстики сучасної української мови*. К.: Радянська школа, 1962. С. 392–407.
9. Шумилов Н. Стилїстические функции авторских слов в конструциях с прямой речью. *Русский язык в школе*. 1959. № 2. С. 36–38.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

10. Тютюнник Г. М. Вир: роман. К.: Радянська школа, 1990. 512 с.
11. Тютюнник Г. Твори в двох томах. Т. II. К.: Дніпро, 1970. 391 с.
12. Тютюнник Гр. М. Вибрані твори: Оповідання. Повісті / Передм. Б. Олійника. К.: Дніпро, 1981. 607 с.
13. Brontë Ch. Jane Eyre. London, 2007. 407 p. URL: <http://www.gutenberg.org>.
14. Brontë Ch. The Professor. London, 2008. 154 p. URL: <http://www.gutenberg.org>.
15. Brontë Ch. Vilette. London, 2005. 424 p. URL: <http://www.gutenberg.org>.